

Stockholms innersta skärgård

Statens fastighetsverk genomför just nu omfattande renoveringar av flera byggnader på Skeppsholmen. Husen rustas för nya användningar och för att kunna möta tidens krav på säkerhet och tillgänglighet. Skeppsholmen är alltid värd ett besök och varje byggnad har något att berätta.

HANS LANDBERG, *Kulturhistoriker/redaktör, SFV*

Mitt inne i centrala Stockholm finns två skärgårdsöar som på ett nästan mirakulöst sätt undgått att exploateras. Det är Skeppsholmen och Kastellholmen som i dag utgör Nationalstadsparkens mest centrala del – två grönskande lummiga öar mitt i den brusande miljonstaden.

Skeppsholmen och Kastellholmen har sedan urminnes tider tillhört Kronan och kungen. Då öarna möter oss första gången i källorna kallas de med varierande stavningar Vängsön och Notholmen, vilket ger en tydlig indikation på hur de brukats av sina första ägare. Här plöjde eller ärjade man sin åker, eller vång som det fortfarande heter i södra Sverige, och här drog man not efter strömning och nors. Stadsholmen och Norrmalm dominerades av Brunkebergsåsens grusbran-

ter och det var förmodligen ont om god åkermark i borgens och den nyanlagda stadens omedelbara närhet. Åkern på den stora ön mitt emot borgen blev med tiden kunglig lustträdgård och från Gustav Vasas söners tid vet vi att det också fanns ett kungligt lustslott på ön, som vid den här tiden började kallas Lustholmen.

Namnet Skeppsholmen dyker upp först vid mitten av 1600-talet i samband med att örlogsflottan med sina varv och verkstäder förläggs till ön. Marinen kommer sedan att dominera livet och utvecklingen på ön i mer än 300 år. Sveriges första örlogsflotta, som skapades då Gustav Vasa köpte in och lät beväpna gamla Hansakoggar från Lübeck, var inte större än att den kunde förtöjas vid bryggan nedanför Stockholms slott. I takt med att flottan

växte förlades den först till nuvarande Blasieholmen och sedan från 1640-talet till Skeppsholmen.

MINDRE KÄNDA PÄRLOR

I dag är den gamla örlogsbasen en grön oas mitt i storstaden. En oas där konsten och kulturen dominerar. Här finns bland mycket annat Moderna museet, Arkitekturmuseet, Östasiatiska museet och Konsthögskolan. Men det är inte bara de etablerade institutionerna och turistmålen som väcker intresse på Skeppsholmen och Kastellholmen. Här finns också många av Statens fastighetsverks mindre kända pärlor.

Då man kommit i land på Skeppsholmen efter att ha passerat över Skeppsholmsbron har man ett stort rött sagoslott

Utsnittet ur Erik Dahlbergs *Suecia Antiqua et Hodierna* från slutet av 1600-talet visar Skeppsholmen sedd från Kastellholmens höga bergsbrant. Mitt i bilden ligger Amiralitetshuset och till höger skimtar den låga långsträckt repslagarbanan strax bakom väderkvarnen.

T.v. Över Skeppsholmsbron når man ända ut i skärgården. Trots att stränderna binds av kajer bevarar Skeppsholmen och Kastellholmen skärgårdslandskapet mitt i storstaden.

med hängande gråa hörntorn mitt i blickfånget. Det är inte Johan III:s lustslott som man ibland kan få höra folk säga, men det har ändå en intressant historia.

Huset är ett av de första som uppfördes för flottan på Skeppsholmen. Det började byggas 1647 och stod färdigt 1650 och inrymde amiralitetets kansli samt på översta våningen ett segelmagasin. Då flottan och amiralitetet flyttade till Karlskrona 30 år senare blev huset först arkiv och senare spannmålmagasin. Vid mitten av 1800-talet byggdes huset om till kasern och det var då det fick sin slottlika exteriör. Man trodde på den tiden att det verkligen var Johan III:s gamla lustslott man hade att göra med och ville ge det ett utseende som motsvarade fantasin. I dag finns bara portalen oförändrad kvar av det

gamla amiralitetshuset från 1600-talet.

En annan av Skeppsholmens byggnader vars historia går tillbaka till det tidigaste byggnadsskedet på ön är det långsmala hus som i dag rymmer Östasiatiska museet. Grunden till byggnaden är den repslagarbana som flottan började bygga i samband med att örlogsbasen kom till, och verkstäder och förråd som tidigare legat spridda på nedre Norrmalm skulle samlas ute på Skeppsholmen. Repslagarbanan var ett gigantiskt byggnadsprojekt som krävde enorma mängder tegel och som tog mycket tid och möda att färdigställa. Bara några år efter att banan var klar och färdig att tas i bruk härjades den av elden men byggdes åter upp för att stå färdig lagom till att flottan flyttade fartyg och verkstäder till den nya örlogsbasen i

Karlskrona 1680. Efter några år som förråd uppläts huset vintern 1697 som härbärge åt de stora mängder fattiga och hemlösa som efter några svåra missväxtår översvämmade Stockholms gator.

Vid middagstid den 7 maj 1697 kom elden lös i slottet Tre kronor på andra sidan Strömmen. Elden spred sig strax genom ett regn av gnistor över vattnet till Skeppsholmen där repslagarbanan och flera andra byggnader brann ner till grunden. De fattiga och hemlösa blev således åter hemlösa.

På resterna av den brunna repslagarbanan byggdes nu i stället ett stall åt Karl XII:s drabanter. Några hästar kom dock aldrig att stå i stallet eftersom drabanterna följt kungen i fält då han år 1700 drog ut i krig mot halva Europa. I stället

Skridskopaviljongen vid Kastellholmsviken användes av Kungliga skridskoklubben och Kungliga Svenska Segelsällskapet en gång i tiden då vintrarna var kalla och somrarna varma och lagom blåsig.

byggdes stallet på 1720-talet om till förråd för den nyinrättade galärflottan. I mer än 200 år fortsatte så huset att vara förråd medan det vid ett par tillfällen byggdes på med ytterligare en våning. År 1963 öppnades här Östasiatiska museet som i dag anses ha en av världens förnämsta samlingar av kinesisk konst och konsthantverk utanför Kina.

ÅNGA OCH ÅROR

Längst ut på Kastellholmen, nedanför arkitekten Fredrik Bloms gotiska tegelkastell, ligger en oansenlig rödfärgad magasinlänga alldeles nere vid vattnet. Huset är byggt i en svag vinkel och vänder fasaden mot Beckholmen och Gröna Lund. Här var tidigare flottans proviantförråd och på 1950- och 60-talen såg man ofta proviantfartyget Freja förtöjd vid träbryggan framför de tjärade portarna. Huset har emellertid en äldre och in-

tressantare historia än så. Det är uppfört 1852 som magasin för stenkol och även det ritat av Fredrik Blom, arkitekten som tillsammans med sin efterföljare Viktor Ringheim mer än någon annan satt sin prägel på bebyggelsen på Skeppsholmen och Kastellholmen. Trots sin oansenlighet är stenkolsmagasinet ett viktigt teknikhistoriskt minnesmärke från den tid då ångan ersatte segel och åror i svenska flottan. Redan på 1830-talet hade ångfartyg använts i flottan men då mest som transportfartyg och bogserbåtar. År 1841 färdigställdes hjulångkorvetten Thor vid Örlogsvarvet i Karlskrona som flottans första större maskindrivna fartyg och de följande årtiondena kom den att följas av fler ångkorvetter, ångkanonslupar och ångdrivna linjeskepp.

Om kolmagasinet är ett monument över modern teknik och den nya tidens framväxt så kan man säga att Exercishu-

set, den byggnad som 1958–93 var hem för Moderna museets samlingar, är ett monument över den gamla tiden. Försvaret av skärgården grundade sig till långt fram under 1800-talet på små öppna båtar som roddes eller seglades. Exercishuset, som byggdes 1853 efter Fredrik Bloms ritningar, kom till för att besättningarna till dessa hundratals små kanonslupar och kanonjollar skulle ha möjlighet att öva kanonexercis även vintertid då isen lagt sig och båtarna var uppdragna på land.

Nedsänkta i golvet i den stora exercishallen fanns attrapper av tre kanonslupar uppbyggda med kanoner och allt. Här kunde båtsmän och matrosar inomhus öva sig att hala an och rikta de tunga pjäserna under relativt verkliga förhållanden. Roddkanonslupar fortsatte att byggas för flottan ända in på 1860-talet och roddfartygen avfördes inte ur rullorna förrän 1871. Då Statens fastighetsverk byggde om

Tyghuset som byggdes som repslagarbana, och som en gång skulle bli stall, har i om- och påbyggt skick fungerat som förråd för utrustning till flottans fartyg under större delen av sin tid. I dag rymmer det Östasiatiska museets samlingar.

Kolskjulet, den oansenliga byggnaden på Kastellholmen, är i själva verket ett av holmens intressantaste hus och ett teknikhistoriskt minnesmärke.

Exercishusets gavel bakom Pablo Picassos skulpturgrupp *Frukost i det gröna*.

det gamla exercishuset till arkitekturmuseum upptäckte man att två av 1850-talets kanonslupsattrapper fortfarande låg kvar under golvet i sina ursprungliga lägen. Fyndet dokumenterades av Stockholms stadsmuseum och anläggningarna finns fortfarande kvar under nuvarande Arkitekturmuseets golv.

SKRIDSKOR OCH SEGELJAKTER

Även om Johan III:s lustslott är borta sedan flera hundra år så finns det ett annat kungligt lustslott här ute som fortfarande står kvar. Det är den nästan paradiskt romantiska miniatyrborg i tegel som ligger strax till vänster då man passerat bron över till Kastellholmen. Det är Kungliga skridskoklubbens paviljong från 1882, med fasaden prydd av Oskar II:s namnskiffer i form av två skridskor huggna i sandsten. Skridskoåkning hade blivit högsta mode bland de högre samhällsskikten i Europa

redan på 1860-talet, och tillräckligt kalla vintrar fanns en kunglig skridskobana anlagd i viken mellan Skeppsholmen och Kastellholmen. Oskar II var en hängiven och aktiv skridskoåkare och ivrade själv för den lilla paviljongens tillkomst.

Efter en tid fick Kungliga Svenska Segelsällskapet, KSSS, möjlighet att använda paviljongen som klubbhus den tid på året då isen inte bar. KSSS hade bildats på Skeppsholmen den 15 maj 1830 och från slutet av 1870-talet fick sällskapet utnyttja förtöjningsplatser i anslutning till den sista kvarvarande spillran av Kungliga hovjaktvarvet vid viken mellan Skeppsholmen och Kastellholmen för sina segelbåtar. Kungliga hovjaktvarvet var en marin motsvarighet till hovstallet och låg fram till mitten av 1800-talet vid Norr Mälärstrand. Här förvarades roddslupar och segeljakter som kungen och hovet disponerade för sina resor till de kungliga

slotten vid Mälaren eller för utflykter i skärgården. År 1850 avvecklades verksamheten vid varvet och de kvarvarande hovjakterna förlades till Kastellholmen, där ett stort båthus uppfördes på holmens norra strand.

Den kungliga skridskoklubben upphörde 1901 och tegelborgen användes därefter av KSSS ensamt fram till 1919 då den övertogs av staten för att under många år användas som övningslokal för flottans musikkår.

En gång var stora delar av Skeppsholmen och Kastellholmen tillslutna och hårdbevakade världar fyllda av militära hemligheter men i dag är de öppna för alla som söker ett andningshål i den stressade storstaden. Öarna som bildar Stockholms innersta skärgård förvaltas av Statens fastighetsverk och är fyllda av historia och har mycket att ge av natur- och kulturupplevelser. **KV**